

ERMENİ KOMİTACILARIN YEREL ÖRGÜTLENME BİÇİMİ, PROPAGANDA ve PROVOKASYON YÖNTEMLERİ: AMASYA SANCAĞI ÖRNEĞİ

Sabit GENÇ¹

ÖZET

Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Avrupalıların kışkırttığı Ermeniler, 19. yüzyılın ikinci yarısında örgütlenerek hem kamu güvenliğini tehdit etmiş hem de ülkeyi parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. İsyanlarında dışarıdan aldıkları destekle son derece organize bir teşkilat kurmuşlar ve etkili bir propaganda yürütmüşlerdir. Yoğun Ermeni nüfusuna sahip Amasya sancağı da Ermenilerin örgütlü saldırılarına ve olumsuz propagandalarına sahne olmuştur. Bu bağlamda Ermenilerden kaynaklanan asayiş problemlerinin yoğun olarak yaşandığı Amasya sancağı ayrılıkçı Ermenilerin örgütlenme biçimleri ve propaganda yöntemlerinin incelenmesi için uygun bir yer olduğu değerlendirildiğinden çalışma alanı olarak tercih edilmiştir. Bu çalışmada konuyla alakalı arşiv belgeleri ve telif eserler ışığında Amasya sancağındaki Ermeni komitacıların örgütlenme biçimi, propaganda ve provokasyon yöntemleri üzerinde durulmuştur. Diğer yandan elde edilen veriler ışığında aynı dönemde başka yerlerde kullanılan propaganda ve provokasyon yöntemleri ile de kıyaslamalar yapılarak benzerlikler olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı; Amasya sancağı örneğinden hareket ederek Ermeni komitacıların örgütlenme biçimi, propaganda ve provokasyon yöntemleri, bu yöntemler ile başka yerlerde kullanılanlar arasındaki benzerlikler hakkında genel bir fikir vermektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Komitacılar, Amasya Sancağı

LOCAL ORGANIZATION STYLE of ARMENIAN COMMITTEE MEMBERS, PROPAGANDA and PROVOCATION METHODS: THE EXAMPLE of AMASYA PROVINCE

ABSTRACT

Armenians, provoked by Europeans who wanted to disintegrate the Ottoman Empire, organized in the second half of the 19th century and threatened public security and put the country in danger of disintegration. With the support

¹ Sabit Genç, MEB, sbtgnc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3165-5897.

they received from outside during their rebellion, they established a highly organized organization and carried out effective propaganda. Amasya province, which has a dense Armenian population, was also the scene of organized attacks and negative propaganda by the Armenians. In this context, the Amasya province, where the security problems caused by the Armenians were intensely experienced, was preferred as the study area because it was considered to be a suitable place to examine the organization forms and propaganda methods of the separatist Armenians. In this study, the organization style, propaganda and provocation methods of the Armenian committee members in the Amasya province were focused on in the light of archive documents and copyrighted works related to the subject. On the other hand, in the light of the data obtained, comparisons were made with the propaganda and provocation methods used in other places in the same period and it was tried to determine whether there were similarities. Purpose of the study; Based on the example of the Amasya province, it is to give a general idea about the organization style of the Armenian committee members, their propaganda and provocation methods, and the similarities between these methods and those used elsewhere.

Keywords: *Armenian, Militants, Amasya Province*

1. GİRİŞ

Türkler 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla Ermenilerle yan yana yaşamaya başlamışlardır. Bizans İmparatorluğu döneminde imparatorluğu resmi mezhebi Ortodoksluğun dışında farklı bir mezhebe -Gregoryen- inanmalarından dolayı zaman zaman dini baskıya maruz kalmışlardır. Türklerin Anadolu'daki egemenliği bu baskıyı ortadan kaldırmış, sağlanan hoşgörü ortamında serbestçe inanç ve kültürlerini devam ettirmelerine imkân vermiştir. Türklerin bu yaklaşımı sonraki dönemlerde Türk-Ermeni ilişkilerinin dostane bir şekilde devam etmesine neden olmuş hatta Osmanlılar döneminde devlet ve Müslüman ahaliyle olan iyi ilişkilerinden dolayı millet-i sadıka olarak tanımlanmıştır (Göyünç, 2002: 434). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülkenin değişik bölgelerinde dağılmış olarak yaşayan ancak hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna ulaşamayan Ermeniler, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Türklerle bir arada huzur ve güven içinde yaşamışlardır (Karal, 1988: 126-127). Ermenilerle Türk-Müslüman ahali arasındaki bu iyi ilişkiler Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) saltanatının başlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bir yandan Fransız İhtilali sonucu dünyaya yayılan milliyetçi düşüncelerin etkisi diğer yandan da Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin kışkırtmasıyla bağımsızlık hayaline kapılarak Türk ve Müslüman ahaliye saldırmaya başlamışlardır. Bu olaylarda Avrupalı devletlerin Ermenileri desteklemesi ve Osmanlı Devleti'ne baskı yapması Ermeni Sorunu diye bilinen yeni bir problemin ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Dışarıdan desteklenen ve kışkırtılan Ermeniler 1878'den itibaren bağımsızlık hayaliyle harekete geçmişlerdir. Ermenileri önce Rusya 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında bağımsızlık yönünde kışkırtmıştır (Armaoğlu, 2013: 554). Ayestefanos Antlaşması'na Rusların girişimiyle Ermeniler lehine ıslahat yapılması yönünde bir madde konulması İngiltere'yi endişelendirmiştir. Rusya'nın Ermenileri kullanarak İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne inebileceğini değerlendiren İngiltere'nin, bu projeyi engellemek için Ermenileri kendi himayesine almaya çalışması Ermeni sorununu milletlerarası bir sorun haline getirmiştir (Uçarol, 1995: 311-312). Bu devletlere ilerleyen süreçte ABD, Fransa gibi ülkelerde dahil olmuşlardır. Avrupalı güçlerin ilgisinden memnun olan Ermeniler, artık Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya'nın da içinde olduğu Doğu'da bağımsız bir Ermenistan taleplerini dile getirmeye başladılar (İlter, 1995: 166). Bağımsız Ermenistan taleplerini iletmek ve Avrupalı güçlerin desteğini sağlamak üzere 1878'de hem Berlin Antlaşması için müzakerelerin yürütüldüğü kongreye hem de Avrupa başkentlerine heyetler göndermişlerdir (Malhut, 2022: 93). Ayrılıkçı Ermeniler, bu ziyaretlerde taleplerine tatmin edici cevap alamazlar da bundan sonraki süreçte bir yandan örgütlenmek diğer yandan da Batılı devletlerin yardım ve müdahalesi ile bağımsızlık hayallerine ulaşmaya dönük bir siyaset izlemeye devam etmişlerdir (Karal, 1988: 135-136). 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak ve 1890 yılında Tiflis'te kurulan Taşnaksutyun örgütleri ayrılıkçı Ermeni ayaklanmalarının organizasyonunda başrol oynamışlardır (Nalbandian, 1975: 104, 152). Ermeni komitacılar tarafından kurulan cemiyetlerin girişimiyle Sason, Erzurum, Merzifon, Kayseri, Yozgat, Samsun, Van, Maraş, Adana, Tokat, Sivas, Muş ve Zeytun'da Ermeni ayaklanmaları çıkmıştır (Arslan, 2019: 218). Ülke genelinde görülen Ermeni ayaklanmaları çok sayıda Ermeni nüfusun yaşadığı Amasya sancağında da kendini hissettirmiştir.

Osmanlı Ermenileri ve Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen², Ermeni ayaklanmalarının

² Halaçoğlu, Y. (2019). *Ermeni Tehciri*. (24. Baskı) Bab-1 Ali Kültür Yayınları, Halaçoğlu, Y.(2018) *Story of 1915: What Happened to the Ottoman Armenians*. (1. Basım) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anadol, C. (2007). *Ermeni Dosyası* (1. Baskı) Bilge Karınca Yayınları, Göyünc, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10: 421-445, Özkan, Z. (1985). *Ermeni Tehciri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü: Ankara., Ermenistan Ulusal Arşivi (2005). *Kedername - Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915*. (D. Lokmagözyan Çev.) İstanbul: Belge Yayınları, Kevorkian, Raymond H. (2015). *Ermeni Soykırımı*. (A. Ekmekçi Çev.) (1. Baskı) İletişim Yayınları, Kevorkian, Raymond. H. ve Pabaudjian, Paul. B. (2012). *1915*

daha iyi anlaşılabilmesi için Ermenilerin ayaklanma sürecinde örgütlenme biçimleri ve kullandıkları propaganda yöntemleri konusunda da yerel düzeyde ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğu inkâr edilemez. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle Amasya sancağı özelinde görülen Ermeni olaylarında Ermenilerin örgütlenme biçimi ve başvurdukları propaganda yöntemlerini ortaya koymak, Amasya sancağı örneğinden hareketle de ülke genelinde gerçekleşen Ermeni isyanlarında Ermeni komitacılarının örgütlenme biçimi ve propaganda yöntemleri hakkında genel bir fikir verilmesi amaçlanmıştır. Amasya sancağında yoğun Ermeni nüfusun olması, Ermenilerin sancağı isyan hareketleri için merkez olarak görmeleri, sancakta Ermenileri kışkırtan, yönlendiren Batılı misyoner okullarının bulunması ve Ermenilerden kaynaklanan çok sayıda güvenlik problemi yaşanması nedeniyle Amasya sancağı yerel düzeyde konunun ele alınması için uygun bir alan olarak değerlendirilerek çalışma alanı olarak seçilmiştir. Çalışma sırasında ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri ve konu üzerine yapılmış telif eserlerden istifade edilmiştir. Batılı devletler, sancakta yaşanan Ermeni isyanlarına dışarıdan siyasi ve askeri destek vermeleri yanında açtıkları misyoner mektepleri ve bölgeye gönderdikleri ajanları vasıtasıyla örgütlenmeleri konusunda da yardımcı olmuşlardır. Konunun daha iyi anlaşılması için Ermenilerin sancak genelindeki örgütleri ve propaganda yöntemleri konusuna geçmeden evvel sancak genelindeki Ermenilerin nüfusu ve Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri hakkında kısa bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

2. 19. YÜZYILDA AMASYA SANCAĞINDA ERMENİ NÜFUSU ve ERMENİLERE YÖNELİK MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası kurulan yeni ordunun personel ihtiyacının karşılanması için de askerliğe elverişli kişi sayısını tespit etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Askerliğe elverişli olanları tespit etmek düşüncesiyle 1831'de başlayan nüfus sayımı ülke çapında başarılı şekilde tamamlanmıştır. İlerleyen yıllarda da elde edilen verileri güncellemek için nüfus sayımları tekrarlanmıştır. 1830/31 yılından itibaren Osmanlı Devleti tarafından ülke genelinde

Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, (M. Saris Çev.) (1. Baskı) Aras Yayınları, Kaya, M. (2009). XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Asayiş Bozukluğu ve Alınan Tedbirler, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Reşat Genç Özel Sayısı-II, 980-997, Alan, G. (2018). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji* (1. Basım) Türk Tarih Kurumu Yayınları. Dabağyan, Levon P. (2010). *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu* (1. Baskı) Yedirenk Kitapları.

olduğu gibi Amasya sancağında da düzenli nüfus sayımları yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren yapılan muhtelif nüfus sayımlarına ait kayıtlar incelendiğinde sancak içinde önemli miktarda Ermeni nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. Ermenilerin 1838'de 12.700 kişi ile sancak nüfusun % 12,35'ini (Yasar, 2013: 241), 1881'de 15.184 kişi ile % 8'ni (SVS, 1298: 102-118), 1904'de 20.484 kişi ile % 8,09'unu (SVS, 1325: 256-257), 1915'de 22.540 kişi ile % 9,99'unu (Genç, 2021: 75) oluşturduğu görülmektedir. Ermeniler nüfus içindeki oranları kazalara göre farklılık göstermekle birlikte sancağa bağlı kazalara dağılmış olarak yaşamaktaydı. 1915 yılındaki tespite göre sancakta kayıtlı 22.540 Ermeni'den 8.935'i Amasya merkez kazada, 9.461'i Merzifon, 3.485'i Maden-i Sim, 343'ü Lâdik, 229'u Mecidözü, 90'ı Havza kazasında yaşamaktaydı (Genç, 2021: 67-75). Sancak Ermenileri değişik meslekleri icra ederek yaşamlarını kazanırken çok sayıda kişi de sancak içerisinde yerel meclislerde ve belediyelerde görev almışlardır. Mesela 1884'de Parsig Ağa, Amasya sancağı merkez kazası idare meclisinde, Estel Ağa, tahrir komisyonunda, Agop ve Yuvan ağalar belediye meclisinde, Artin Ağa ise belediye dairesinde görev yapmakta idi (SVS, 1301: 98, 100, 101). 1884'de Maden-i Sim kazası Maden idaresinde Mihran Efendi mühendis (SVS, 1301: 108), merkez kazada Mazmanyen Efendi kondüktör (SVS, 1301: 101) olarak görev yapmaktaydı. 1903'de Merzifon belediye dairesinde Todor Efendi tabip, Yanko Efendi eczacı, (SVS, 1321: 119, 132), 1907'de Amasya belediye dairesinde Avakim Efendi eczacı, Marko Efendi tabip olarak görev yapmaktaydı (SVS, 1325: 123). 19. yüzyılda sancak genelinde Ermeni nüfusun potansiyelini gösteren önemli göstergelerden birisi de sahip oldukları eğitim kurumlarıydı. Sancak genelinde 1898-1903 yılları arasında Ermenilere ait 4 adet rüşdiye, 18 adet iptidai seviyesinde toplam 22 adet mektep vardı (İleri, 1998: 98-103). Bu dönemde Müslümanlara ait (mekâtib-i sıbyan ve medreseler sayılmazsa- 67 adedi iptidai, 10 adedi rüşdiye, 2 adedi idadi, 1 tanesi de Darülmuallimin derecesinde olmak üzere zamanına göre iyi düzeyde eğitim verdiği iddia edilebilecek 80 mektep vardı (İleri 1998: 77-86). 1904'de nüfusun % 81,27'sini oluşturan Müslümanların (SVS, 1325: 256-257) 80 modern eğitim kurumuna karşılık, % 8,29'unu oluşturan Ermenilerin (SVS, 1325: 256-257) 22 adet eğitim kurumuna sahip olmalarına bakılarak eğitim bakımından Müslümanlara oranla daha iyi durumda oldukları söylenebilir.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmasında, örgütlenmesinde 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında gittikçe yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin lokomotifini sayılabilecek yabancı mektepler de önemli rol oynamışlardır. 19. yüzyılda Osmanlı

toprakları Fransa'nın desteklediği Katolik ve ABD, İngiltere destekli Protestan misyonerlerin hedefi haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında önce Müslümanları hedef alan misyonerler Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasının kolay olmadığını fark ederek gayrimüslimlere, özellikle de maddi ve zayıf gördükleri Ermenilere yönelmişlerdir (Kocabaşoğlu, 1999: 341). 19. yüzyılda Batılı misyonerlerin sancak Ermenilerine yönelik girişimleri sonucu bazı Gregoryen Ermeniler Katolik ve Protestanlık mezheplerine geçmişlerdir. Sancağa önce Katolikler gelmiş, bazı Ermeniler Katolik olmuş ancak Protestanlar gelince sayıları azalmış, Protestanlığa geçenlerin sayısı artmıştır. Protestanlar, Gregoryen Ermenilerin dindar ve ahlaklı olmasına rağmen medeniyete karşı ilgisizliklerinden faydalanarak adeta Ermenileri bir av olarak değerlendirmişler, açmış oldukları okullar sayesinde çok sayıda Ermeni çocuğu Protestan yapmışlardır (Natanyan, 2008: 330-331). Gerek Katolikler gerekse Protestanlar misyonerlik faaliyetlerinde en fazla açtıkları mekteplerden yararlanmışlardır. Amasya sancağında Ermeniler kadar Rumları da hedef alan farklı derecelerde muhtelif Katolik ve Protestan mektepleri açılmıştır. Sancakta mektepler üzerinden yürütülen misyonerlik faaliyetleri gayrimüslim nüfusun diğer kazalara nispeten daha fazla olduğu Merzifon ve Amasya merkez kazalarında yoğunlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki Protestan misyonerlik faaliyetleri kısa adı BOARD olan American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM) örgütü tarafından yürütülmüştür. ABCFM, Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik faaliyetleri 1860 yılında Trabzon'dan Mersin'e uzanan hattın batısında Batı Misyonu, Sivas-Mersin-Halep üçgeninde Merkezi Türkiye Misyonu ve bu iki misyonun doğusundaki alanlarda Doğu Türkiye Misyonu olarak üç misyon bölgesinde yürütme kararı vermiştir. Batı Misyonu'nun istasyonları olarak da İzmit, Kayseri, İstanbul, Bursa, Manisa ile birlikte Amasya sancağının kazalarından birisi olan Merzifon seçilmiştir (Kocabaşoğlu, 1999: 342). ABCFM'nin Osmanlı topraklarında açmış olduğu mektep adedi 1900 yılında 417'ye öğrenci sayısı ise 17.556'ya ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 1999: 344). Bu mekteplerinden 1 tanesi idadi seviyesinde Protestan mektebi adıyla 1864'de Merzifon'da açılmıştı ve 1903 yılında kız-erkek toplam 510 öğrencisi vardı (MS, 1321: 561). Katolikler de Merzifon kazasında 3 adet okul açmışlardır. 1903 yılı verilerine göre Cizvit mektebi ismiyle Merzifon'da açılmış olan bu mektepler birisi erkek-kız karma ve 190 öğrencili iptidai, diğeri 110 öğrencili erkek iptidai ve üçüncüsü de 55 erkek öğrencili idadi seviyesinde mekteplerdi (MS, 1321: 562). Amerikalı Misyonerler, Merzifon'da sağlık hizmetlerindeki yetersizliği fark ederek okul

bünyesinde bir de hastane açmış, misyonerlik faaliyetleri bağlamında gayrimüslimler yanında Müslümanların da gönlünü kazanmaya çalışmışlardır (Curtis 1911: 16). 1898'de Merzifon Anadolu Hastanesi ismi ile açılan hastanenin personel sayısı 1902'de 1'i cerrah olmak üzere 9'a yükselmiştir. Bu hastanede 1900-1901'de 4.595 hasta tedavi edilirken, 262 ameliyat gerçekleştirilmiştir. Yapılan ameliyatlardan 48'i ücretsiz yapılmış, ayrıca 165 hasta 3.545 gün süreyle hastanede yatmıştır (Alan 2008: 338, 342). Aynı dönemde Amasya merkez kazasında da misyonerlik faaliyetleri için 2 mektep açmıştır. Bunlardan birisi 1883'de Amerikalılar tarafından idadi seviyesinde açılmıştır. Mektebe 1900'de 120 erkek öğrenci devam etmekteydi. Diğeri ise Fransızlar tarafından 1891'de iptidai seviyesinde açılmıştır. Mektebin 1900'de 85 kız öğrencisi vardı (MS 1318: 1428-1429). Bu mekteplerde hem Rum hem de Ermeni gençler bir yandan mezhepleri değiştirilirken diğeri yandan da ayrılıkçı fikirlerle yetiştirilmekte ve bölgedeki azınlık isyanlarına zemin hazırlanmaktaydı. Misyonerlerin 1914 yılına kadar sancak genelinde azımsanamayacak derecede Katolik ve Protestan sayısına ulaştıkları anlaşılmaktadır. 1914 yılı itibarıyla Amasya sancağı genelinde 121'i Amasya, 7'si Köprü, 406'sı Merzifon kazasında olmak üzere 534 kişiden oluşan bir Katolik cemaati yanında, 260'ı Amasya, 320'si Köprü, 1160'ı Merzifon, 173'ü de Gümüşhacıköy kazasında olmak üzere toplam 1913 kişilik Protestan cemaati ortaya çıkmıştır (Karpas 1985: 178).

3. AMASYA SANCAĞINDA ERMENİLERİN ÖRGÜTLENME BİÇİMİ

Amasya sancağında Ermenilerin ilk örgütlenmeleri iki önemli Ermeni örgütünden birisi olan Hınçak Örgütü öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1887 yılında Cenevre'de kurulan ve Sosyalist-Marksist ve merkezîyetçi bir siyasi program benimseyen örgütün amacı önce Türkiye Ermenistanı'nı sonrada İran ve Rusya Ermenistanı'nı kurtararak birleştirmek suretiyle bağımsız bir Ermenistan kurmaktır (Uras, 1987: 431). Bu yüzden de ilk dönemlerde faaliyetlerini Türkiye üzerinde yoğunlaştırmıştır. Türkiye'deki ayrılıkçı faaliyetlerini yürütmek üzere de İstanbul merkez seçilmiş, 1890 yılında merkez komiteye bağlı olarak Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Kayseri, Arapkir ve Trabzon'unda içinde olduğu yerlerde de şubeler oluşturulmuştur (Nalbandian, 1975: 117). İlerleyen yıllarda Taşnaklardan birleşme önerileri gelse de Hınçak Örgütü birleşmeyi kabul etmemiş, müstakil olarak faaliyet göstermiştir.

Amasya ve çevresindeki ayrılıkçı Ermeni olayları da genelde Hınçakların organizesinde gerçekleşmiştir. Hınçak Örgütü genel bir

siyasi program belirleyip uygularken her ildeki şubeleri de kendi içlerinde bu merkez programına uyumlu olarak kendi teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Hınçak Örgütü adına Amasya sancağındaki faaliyetleri yürütmek üzere Merzifon merkez olarak belirlenmiş, 1888'de sancaktaki Ermenileri örgütlemek ve isyana hazırlamak için gönderilen Leon Samayan (Uras, 1987: 465) ve Andon Rişduni'nin (Anadol, 2007: 128) çabalarıyla Merzifon'da Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi kurulmuştur (BOA.Y.A.HUS.269/88: 2). Küçük Ermenistan İhtilal şirketi (BOA.Y.A.HUS.269/88: 2), Küçük Ermenistan'ın Hınçakyan İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV.74/94:2), Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhu (BOA.Y.MTV.74/94: 3-8) gibi farklı isimlerle de bilinen bu komite sadece Amasya Sancağındaki faaliyetleri yürütmekle kalmamış Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs ve Aziziye'yi kapsayan bölgedeki faaliyetleri organize etme görevini de icra etmiştir. Komitenin Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek'te de şubeleri açılmıştır (BOA.Y.A.HUS.269/88: 2). Komiteye mahalli teşkilatların idare meclisleri tarafından belirlenmiş üyelerden oluşan bir merkez idare meclisi belirlenmiştir. Bu üyelerden bazılarının isimleri ve görev alanları şu şekilde idi: Merzifon-Mize ve Vahram Efendi, Sivas- Arzif, Tokat- Yonorik, Amasya- Aşot, Yozgat-Zara, Kayseri- Hırand, Çorum- Gabet, Sungurlu- Emrub, Hacıköy- Viçin (BOA.Y.MTV.74/94: 2). Komite, 24 Eylül 1892 tarihinde Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek şubelerinin temsilcilerinin katılımıyla yaptığı üçüncü toplantısında Merzifon'da bir kâtib, bir seyyar müfettiş ve müfettişin maiyetinde küçük bir zabıta tayin edilmesi, on beş günde bir gazete çıkarılması, seyyar müfettişin binmesi için her bir idare meclisi tarafından birer at tedarik edilmesi, silah tedariki için her bir şubenin para göndermesi gibi kararlar alınmıştır (BOA.Y.MTV.74/94: 2). Yine aynı toplantıda Merzifon ve diğer şubelerin örgüt yapısını tespit eden Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhunun Şubeler Programı/ Nizamnâmesi adıyla ayrıntılı bir teşkilat nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnamede teşkilatın amacı, aza olma şartları, teşkilat azaların genel vazifeleri, onbaşı takımının vazifesi, onbaşılar, yüzbaşılar ve memurların vazifeleri, idare meclisi, şirket mahkemesi, hakimlerin vazifeleri, ceza kanunu, hafiyeler takımı, şirket sandığı, şirketin varidatı ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir (BOA.Y.MTV.74/94: 3-8).

Bahsi geçen nizamnamenin başlangıç bölümünde Mukaddime adıyla örgütün amacı -esaret ve zulme karşı ihtilal çıkarmak-, temel ilkeleri -adalet ve eşitlik-, esin kaynağı -ilim, fen ve yüksek ahlak- ve davasının kutsallığı gibi hususlarda ön bilgi verilmektedir. Devamında

aza olmak şeraiti beyanındadır başlığı altında bu teşkilata aza olmanın şartları sıralanmıştır. Bu şartlar aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

‘‘1-Cinsiyet, vaziyet-i hal, mevki-i servet ayırt edilmeksizin herkes üye olabilir. Ancak azalar aynı efkâr-ı müteharrik olup cemiyet için evladını, eşini, kardeşini, hanesini velhasıl her şeyini feda etmek için yemin etmelidir.

2-Riyakâr, sarhoş, zampara, haydut velhasıl kötü ahlaklı kişiler dahil olamaz.

3-En az yedi yaşında olmak,

4-Dahil olacak kişi bilinen bir kişi değilse en az 3 ay teşhis sürecinden sonra üyelerce uygun görülürse kabul edilecektir’’ (BOA.Y.MTV.74/94: 2).

İlgi hükümler incelendiğinde örgütün, dışarıdan örgüt içine sızmaları önlemek için uzun bir izleme sürecinden sonra katılımcılara asli statüsü verdiği, üyelere mutlak itaat istediği, gerektiğinde aile fertlerini feda etmek dahil örgüt çıkarlarının her şeyin üstünde tutulmasını istediği anlaşılmaktadır. Yine aynı nizamnamede Teşkilata aza olmanın şartlarını takiben 14 madde olarak komitenin teşkilat yapısı, görevlilerin seçim usulleri ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. Bu düzenlemeler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

‘‘1-İttihadın ancak 10 azası birbirini tanıyabilir.

2-Birbirini tanıyan 10 aza içlerinden bir onbaşı ve bir vekil seçmelidirler. Onbaşı takımlarının mümkün mertebe bir mahalle ahalisinden olmaları tercih edilmelidir.

3-Onbaşılar içlerinden bir yüzbaşı ve bir vekil seçmelidir.

4-Yüzbaşılar içlerinden bir binbaşı ve bir vekil seçmelidirler.

5-Her onbaşı takımı diğer onbaşı takımından gizli kalacaktır. Onbaşılar ve yüzbaşılar dahi birbirlerini tanımayıp,

6-İttihadın tüm seçimleri ve işleri gizli oylama ve çoğunluğun oyu ile belirlenecektir.

7- Seçim esnasında iki kişiye eşit oy çıkarsa oylama tekrarlanır. Tekrar yapılan oylamada da eşit oy çıkarsa seçilen kişi kura ile tayin belirlenecektir.

8-İttihadın bütün memuriyetleri iki seneden fazla uzamayacaktır.

9-Her bir memuriyete oylama yoluyla seçilme vaki ise de üç defadan fazla dördüncü defa aynı memuriyete geçmek için oyların 3/2'sini almalıdır. Beşinci defa için 3/4, altıncı ve sair defalar için oybirliği ile seçilmesi gerekir.

10-İttihadın bütün memuriyetleri ücretsiz olarak icra edilecektir.

11-İttihadın her memuriyetine her aza dahi ayırım gözetmeden seçilebilecektir.

12-İttihadın tüm seçimlerinin yapılacağı günler çift gelen senenin Kanun-ı evvelinde onbaşılarından başlayarak tercihen yüzbaşılar ve binbaşılar ve saire üzerine icra olunacaktır.

13-Genel seçimlerden evvel onbaşılar takımları tesadüfi olarak meclis idare azalarının üzerine taksim edilmeyip sonra her bir on aza kendi dahilinde onbaşı seçecektir.

14-Yeni seçilen onbaşılardan, yüzbaşılardan ve binbaşılardan kendi içlerinden üçer onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı seçecektir. Bu seçilenler toplanarak idare meclisini seçeceklerdir. İdare meclisini seçenler oy verdikten sonra tekrar gizli oy ile içlerinden pek emniyetli iki ya da daha fazla kişiyi seçerler. Bu seçilenler de oy sandığı açıp, idare meclisine seçilen azaları bilgilendirip memuriyetlerine davet edeceklerdir'' (BOA.Y.MTV.74/94: 3-4).

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi teşkilatta gizliliğe büyük önem verildiği, hükümet tarafından yapılacak herhangi bir takibatta teşkilatın tamamının deşifre olmaması için onar kişilik birimlerden oluşan profesyonelce bir sistem belirlenmiştir. Örgüt içinde her kademedeki görevlilerin seçim yöntemi, seçim sürecinde izlenecek yol haritası, üst kademelerdeki yöneticilerin seçilmesi gerekli oran, aynı göreve tekrar seçilme sayısı, seçim zamanı tereddüde yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Nizamnamede komitenin teşkilat yapısı ve görevlilerin seçim usulleri ile ilgili düzenlemeleri komiteye üye olan kişilerin ne gibi görevler icra edecekleri, görevleri esnasında birbirlerine ya da hükümet görevlilerine karşı sergileyecekleri tavır hakkındaki kurallar takip etmiştir. Azaların genel vazifeleri başlığı altında 12 madde halinde sıralanan kurallar şu şekilde ifade edilmiştir:

'1-Azalar birbirlerine kemal-i muhabbetle muamele etmelidir.

2-Her aza kendi refikinin tavırlarına dikkat etmeli ve vazifesini aksatanları uyarmalıdır. Uyarısı sonuç vermezse bağlı olduğu onbaşıya başvurmalıdır.

3-Refiki için iftira atanlar onlu takımları yahut idare meclisinin tertip edecekleri geçerli cezaya müstehak olurlar.

4-Her aza genel oy ile seçilen reise itaat etmelidir. İtaatsizlik yapanlar şiddetle cezalandırılır.

5-Her aza kendisine havale olunan işleri ve vaatlerini harfi harfine icra etmeli ve kendi görüşlerinin emri olmaksızın şirket namına hiçbir işte bulunmamalıdır. Aksi durumda idare meclisince belirlenecek cezaya çarptırılır.

6-Her aza kendi kesesinden silahlanmalıdır. Bu vesileyle bir altıparmak ve bir süngü tedarik etmelidir.

7-Her aza üzerinde sürekli silah taşınmalıdır. Taşımaz ise en az beş kuruş ceza ödeyecektir.

8-Bütün toplantı ve meclislerde her aza silahlı olarak hazır bulunacaktır. Bulunmadıkça en az beş kuruş ceza ödeyecektir.

9-Hükümet tarafından arama yapıldığı esnada her aza canını feda ettikten sonra şirket silahı teslim etmelidir. Kendi silahını teslim eden şahıs idare meclisinde kudretine göre tayin olunacak cezayı ödeyecektir.

10-Memurların seçimi esnasında her ferdin mensup olduğu cinsiyet ve tabiatı dikkate alınacaktır.

11-Her aza ittihadın emir ve talimatlarını yerine getirmek için gayret edip, şirketin fikirlerini yaymak ve şirkete azalar temin etmeye çalışacaktır. Yalnız bu yöndeki davranışında bir olsun pir olsun atasözünü göz önünde bulundurmalıdır.

12-İttihaddan ihraç olanlara kızgınlıkla bakmak ve mümkün olduğunca az konuşmak veya münasebeti kesmek her azanın vazifesidir'' (BOA.Y.MTV.74/94: 5-6).

Maddeler örgütün üyelerinde tam bir adanmışlık beklediğini göstermektedir. Fakat aksine hareket edenler olursa caydırmak için de muhtelif cezalar tespit edilmiştir. Nizamnamenin ilerleyen bölümlerinde yukarıda teşkilat yapısı kısmında zikredilen onbaşılar ve yüzbaşılar takımları ile bunların başındaki görevlilerin seçim yöntemi, vazifeleri düzenlenmiştir. Bu kısımda onbaşı takımlarının ve reislerinin seçim yöntemi, vazifeleri şu şekilde düzenlenmiştir:

''1-İttihadın esasının kurucuları olan ufak heyet işte budur. Bunlar ne kadar mutlu ne kadar mütedeyyin ve emin iseler teşkilat dahi o

kadar güçlü olacaktır. Her onlu küme kendi dahilinde bir reis ve bir vekil seçecektir.

2-Bir reis oy çokluğu ile bir defa seçildikten sonra on başı takımları tamamen kendisine itaat edeceklerdir.

3-Her bir onbaşı takımı en az ayda bir defa reisin başkanlığında meclisi toplayacaktır. Bu toplantılarda reis idare meclisi tarafından beyanı tavsiye olunan hususları tebliğ ettiği gibi meclisin mühim düşünceleri de lüzumuna göre yazılı, sözlü olarak idare meclisine arz edilecektir.

4-Reisin üzerinde haksızlık veyahut kötü bir hal görüldüğünde onbaşı takımı maddeyi tahkik ettikten sonra reisi hareketlerini düzeltmeye davet eder. Düzeltmediği takdirde şikâyetini reis vasıtasıyla idare meclisine arz edecektir.

5-Onbaşı takımı oy çokluğu ile kendi reisini azil ederek yenisini seçebilir. Gerekirse eski reisi yeniden seçebilir.

6-Onbaşı takımı şirketin amacına zararlı olan azayı oy çokluğu ile ihraç edebilir.

7-Onbaşı takımı sonra olayları tafsilatlı şekilde suç isnat edilen kişinin ismi, lakabı ve baba ismiyle birlikte idare meclisine yazılı olarak sunarlar. İdare meclisi de pey der pey bütün azalara suç isnat edilen şahsın asıl ismini, lakabını beyan eder.

8-Şirketten ihraç olunan zat idare meclisinin de katılacağı onbaşı takımının oybirliğiyle kefaleti olmaksızın şirkete dahil olamaz.

9-Kendi isteğiyle şirketten ayrılan zat en az 6 ay zarfında onbaşı takımının kefaletiyle tekrar kabul edilebilir.

10-Şirketten kendi isteği ile ayrılmak isteyen kişi ayrılık nedenini asıl ismini ve babasının ismini de belirterek bir yazıyla idare meclisine bildirecektir. Yazının içeriği ve yazan kişinin imzasını onbaşı takımı inceleyecek ve reis de onaylayacaktır. Daha sonra da idare meclisi istifa eden zatın asıl isim ve lakabını, babasının ismini şirketin bütün azalarına bildirecektir.

11-İhraç edilen yahut istifa eden azalar daha önce şirkete ödedikleri vergi ya da cezaların geri ödenmesi yönünde her hangi bir talepte bulunma hakları yoktur. Yalnız şirket tarafından kendilerine silah tahsis edilmiş ise teslim etmelidir. Etmezse idam olunur.

12-Onbaşı takımları şirketten istifa edenleri gizlice takip ederek istifa nedenleri dikkatli bir şekilde tetkik edeceklerdir. Eğer istifa sebebinin memuriyetten ihraç edilmesi ile bir alakası varsa derhal yazılı olarak idare meclisine bildirilmelidir.

13-Eğer yeni kabul edilen azalar ile bir onbaşı takımının sayısı azalırsa -ya da şirketten birisi çıkarsa- azaların rızasıyla reisler bir onbaşı takımından diğer takıma eksik kalan adet kadar kişiyi nakledebilirler.

14-Eğer nakl-i nüfus olamayıp yeni kabul edilen bir takımın adedi on beşe ulaşırsa o zaman onlar iki takıma taksim olunup yeni reis veya reisler seçilebilir'' (BOA.Y.MTV.74/94: 6-7).

Nizamnamede onbaşı takımlarının ve reislerinin seçim yöntemi, vazifeleri ile ilgili düzenlemeleri, onbaşı takımlarının reislerinin onbaşılar ve idare meclisi ile ilişkileri, kurallara aykırı davranışı esnasında uygulanacak yaptırımlar izlemiştir. Onbaşılardan, yüzbaşılardan ve memur-i sairenin vazifeleri başlığı altında kayıtlı bu düzenlemeler şu şekilde belirlenmiştir:

'1-Reis kendi onbaşı takımının her ferdine hürmetle muamele etmelidir.

2-Reis idare meclisi nezdinde kendi takımının mütevellisi olmakla onların her türlü sual ve eylemleriyle dikkatli bir şekilde ilgilenmelidir.

3-Reis bizzat kendi takımının kabzımalı ve hafiyesidir.

4-İtaatsiz ve vazifesiz azaların isimlerini kabahatin ayrıntısıyla idare meclisi reisine yazıyla arz edecektir.

5-Reis kendi takımının idare meclisine yahut mahkemeye hitaben yazılan dilekçelerini gönderen aleyhine her hangi bir ifade eklemeksizin vakit geçirmeden göndermelidir.

6-Mektupların yerine ulaşmaması mesuliyeti idare meclisi nezdinde reisine tahmil olunacaktır. Eğer evrakın içeriği reis hakkında şikâyeti içeriyorsa büyük cezaya sebebiyet verir.

6-Azledilen reis yeni seçilen reise itaat etmezse şiddetle cezalandırılır.

7-Reis kendi memuriyetinden azil olunduğu için şirketi terk ederse ya idare meclisi emriyle şirketten çıkarılır ve sürgün edilir ve ya artık şirkete hiç kabul edilmez yahut da şirketin haricinde kalarak azaların şiddetli tahkirine hedef olur.

8-Karışıklık ve kargaşa esnasında reisin şehirden gitmesi firar kabul edileceğinden böyle bir durumda idam olunur.

9-Reisin bulunamadığı durumda görevini vekil terine getirirse de reisin bulunamadığı durum üç ayı geçerse yeni bir reis seçilir diğeri azil olunur'' (BOA.Y.MTV.74/94: 8-9).

Nizamnamenin devamında komitenin idaresi için bir idare meclisi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu meclisin üyelerinin nasıl seçileceği, sayısı, kimlerden oluşacağı, görev ve yetkileri, bağlı olduğu üst birim, azaların disiplinsizlik durumunda alacakları cezalar 19 madde halinde düzenlenen idare meclisi başlığı altında aşağıdaki gibi tespit olunmuştur:

1-İttihadın adedine göre idare meclisi ya onbaşılardan ya mülazımlardan ya yüzbaşılardan teşkil olunur.

2-İdare meclisi ittihadın tüm unsurlarını düzenler kontrol eder.

3-Buna bağlı olarak her guruhun merkez idaresi nezdinde ittihadın tüm unsurlarını tesviye için ancak kendisi sorumludur.

4-İdare meclisi azalarının adedi beşten eksik ve dokuzdan fazla olamayacaktır.

5-İdare meclisinin azalığı süresi iki sene olup yeni seçimler çift gelen senelerin Kanun-ı evvelinde ve tek gelen senelerin Kanun-ı sanisinde yapılır.

6-İdare meclisi seçildiğinde önceki idare meclisi tekmil hesabını verdikten sonra görevinden ayrılacaktır.

7-Eğer önceki idare meclisi bir şekilde nizamnameye aykırı bir harekette bulunmuş ise yeni meclis durumu fark ettiğinde şirketin tüm azalarını bilgilendirecek sonra da en alt seviyeden başlayarak cezalandırma yoluna gidecektir. Bu bağlamda şirket azalarının çoğunluk oyu ile ceza verilmemesi kararı da alınabilir.

8-Yeni meclis oy çokluğu ile divanını teşkil eder. Lakin idare merkezi 2/3 oy çokluğu ile seçilir.

9-Divan ekteki divan azalarından ibarettir:

-Birincisi merkez idare ile görüşmek için mebus. Bu mebus merkez idarenin her meclisinde hazır bulunacaktır. Adı geçen mebus idare meclisinin kâtibi ve diğer birimlerle irtibat halinde olacaktır. En azından ayda bir defa Hınçakyan Gazetesi'yle muhabere ederek şirketin eylemleri ve muhtelif olayları beyan edecek ve telifini üstlenecektir.

-İkincisi bir kasadar,

-Üçüncüsü bir silahtar.

-Dördüncüsü bir baş hafıye.

-Beşincisi şirketteki gelişmeleri yayınlayacak bir görevli (Münteşir).

-Altıncısı bir Provakatör

-Yedincisi örfiye memuru (Avukat)

10- Yukarıdaki görevlilerin son dört sınıfları aşağıdaki gibi birer takım teşkil ederler.

-Birincisi hafiyeler takımı

-İkincisi şirket münteşirleri takımı

-Üçüncüsü şirket provakatörler takımı

-Dördüncüsü örfiye memurları takımı.

11-Meclisin olağan ya da olağandışı toplantılarına geçerli mazereti olmaksızın iki defa katılmayan azanın yerine başkası atanacaktır.

12-İdare meclisi haftada bir defa toplanacaktır. İhtiyaç duyulduğu toplantı birkaç gün devam edebilir.

13-Asabi davranış veya taşkınlık gibi davranışlara bağlı olarak üç ay müddetle meclise katılmama cezası verilen azalar azlolunup yerine başkası atanacaktır.

14- İdare meclisi senede bir defa kendi çalışmalarını ve başarı durumunu ayrıntılı olarak merkez idareye rapor halinde sunacaklardır.

15-İdare meclisi merkez idarenin her emrine itaat edecektir. Etmezse ve merkez idare nezdinde aklanmazsa meclis yahut kabahatli azalara idam cezası verilir.

16-Mezhep ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın şirketin her azası idare meclisine aza seçilebilecektir.

17-İdare meclisinin bir mührü bulunup üst kısmında Hınçakyan tarafgirleri yazısı ve bu yazının altında da hangi şehrin şubesi olduğunu açıklayan kelimeleri olacaktır.

18-İdam cezası kararı idare meclisinin reyine bağlıdır.

19-İdare meclisi kendi kararını yazılı olarak verecek olup kararname okunduktan sonra meclis idareye iade olunacaktır'' (BOA.Y.MTV. 74/94: 9-11).

Komite üyeleri arasında düzen ve disiplini sağlamak üzere kurallara uymayanları cezalandırmak üzere özel bir mahkeme de oluşturulmuştur. Nizamnamede idare meclisi başlığını takiben bu özel mahkemenin üyelerinin belirlenmesi, görev ve yetkileri, müracaat şekli ve yargılama yöntemi şirket mahkemesi başlığı altında şu şekilde tespit edilmiştir:

''1-Şirket azalarının hükümet mahkemesine müracaatı yasaktır. Buna muhalefet eden yirmi kuruştan elli liraya kadar ceza verecektir.

2-Yapılacak işlerin şirketin amaçları ile ilgisi varsa hakimler davanın selameti için harç almaya hakları yoktur. Olsa dahi tamamen şirket sandığına teslim edilmelidir.

2-Dava şahıs davası ise hakimler müracaat edenlere harç için yazılı olarak bir meblağ kararlaştırır. Yarisını şirket kasasına diğer yarısı da hakimler kasasına aktarılır. Ancak tamamının şirket kasasına aktarılması daha uygundur.

4-İdare meclisinin rızası alınmadıkça şirket azalarının hükümet memurlarına rüşvet vermesi kesinlikle yasaktır. Bu bağlamda kusurda bulunan evvela verdiği rüşvetin bir misli saniyen ikincisinde iki misli ve üçüncüsünde üç misli ceza verecektir.

5-Herkes şirket mahkemesinin kararlarına itaat etmelidir. İtaatsizlik edenlere idare meclisi tarafından belirlenen şiddetli cezalar örfiye memuru vasıtasıyla icra olunur.

6-Bu mahkemenin kararını ancak idare meclisi fesih edebilir.

7-Örfiye ve hafiyeye memurlarından müteşekkil takımlar kendilerinin reisleri vasıtasıyla mahkemenin emri altında bulunurlar.

8-Şirket mahkemesi idare meclisinin şirket azaları arasından seçtiği takriben on adet pek muteber azadan teşekkül eder.

9-Meselenin ehemmiyetine göre hakimlerin adedi üç yahut beş olup içlerinde bekar bir idare azası bulunacaktır.

10-Mahkemeye mühürlü ve kapalı zarf içindeki dilekçeler vasıtasıyla müracaat olunup idare meclisinin toplantısında önce bu kapalı halde verilen dilekçeler açılacaktır'' (BOA.Y.MTV.74/94: 11-12).

Talimatnamenin yukarıdaki hükümleri incelendiğinde komite üyelerinin hükümetin yargı yetkisini tanımadığını, kendine özgü bağımsız bir yargı sistemi, mahkeme kurduğu anlaşılmaktadır. Bu girişim komitacılar adına devletleşme sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Bu mahkemenin üyelerinin belirlenmesi, görev ve yetkileri, müracaat şekli ve yargılama yöntemi yanında zikredilen şirket mahkemesindeki hakimlerin yargılama sürecinde dikkat edecekleri hususlarda da düzenleme yapılmıştır. Hakimlerin Vazifeleri başlığı altında yapılan bu kurallar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

‘‘1-Şikâyetler şirket dairelerine ait olsa da olmasa da ve şikâyetçiler şirket azalarından bulunsa da bulunmasa da hakimler dikkatli ve adilane muamele etmelidirler.

2- Ceza tertibinde onlar kabahatin detaylarını incelemekle yükümlü oldukları gibi para cezası tayininde dahi oluruyla muamele ettikten sonra şu yahut bu efradın derece-i kudretini dikkate almalıdır.

3-Hakimler kendi kararlarının tam olarak uygulamaya konulmadığını gördüklerinde idare meclisine ve örfiye memurlarının yardımına müracaat etmelidir.

4-Hakimler kararlarını yazılı olarak idare meclisine tebliğ edeceklerdir. Ve meselenin teferruatını mahkemede bulunan mahalle idaresi sözlü olarak beyan edecektir. Meclis-i idare her bir meselenin kesin kararını kendi mührü basılmış, imzası atılmış halde verdikten sonra uygulanacaktır’’ (BOA.Y.MTV.74/94: 12-13).

Hakimlerin yargılama esnasında belirleyecekleri cezaları tespit etmek üzere ayrıca bir ceza kanunnamesine ihtiyaç duyulmuştur. Komite, nizamnamesinde yer alan ceza kanununa göre üyelerin işledikleri suçlara bağlı olarak verilecek cezalar şu şekilde tespit etmiştir:

‘‘1-İş bu mukaddes işe doğrudan yahut dolaylı muzır olanlar idam cezasına müstehaktırlar.

2-Kendi uygunsuz hareketleriyle amaçlarına zarar verecek olanlar idare meclisinin yahut mahkemenin tertip edeceği cezaya müstehaktırlar.

3-Hırsızlık suçu işleyen şirketten çıkarılır.

4-Açık şekilde sarhoşlukta bulunanlar on kuruştan on Osmanlı lirasına kadar para cezası verecekleri gibi dördüncü defa aynı suçu işleyenler derhal şirketten kovulacaktır.

5-Şirketten çıkan yahut kovulan zatlar üzerinde bir kötülük müşahede edilirse derhal idam cezası verilecektir.

6-Hafiyelere ancak idam cezası verilir.

7-Şirketin bir parasını boş yere sarf yahut gasp edene dahi idam cezası verilir.

8-Şirketin silahını iade etmeyenden idare meclisi onu talep eder. Yine de teslim etmeyene aynı ceza verilir'' (BOA.Y.MTV.74/94: 13).

Bu ayrıntılı düzenlemeler yanında şirket faaliyetlerinin yürütülmesinde ihtiyaç duyulacak hafiyeler içinde açıklama yapılmıştır. Bu hafiyelerin kimler arasından seçilecekleri, ne gibi özelliklere sahip olmaları gerektiği, görevleri hafiyeler takımı başlığı altında aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

'1-Reislerden başka şirketin güvenilir elemanları arasından seçilmiş hafiyeler dahi olacaktır.

2-Hafiyeler hükümetin her bir adımını büyük bir dikkatle takip ve tetkik etmeye borçlu oldukları gibi şirketten hariçte bu hal az çok şüpheli şahıslara dahi aynı muameleyi etmelidirler.

3-Hükümet memurları özellikle Ermeni memurların hareketleri takip edilmelidir.

4-Şirketten huruç eden yahut ihraç edilen şahıslara son derece gözetim altında tutulmalıdırlar (BOA.Y.MTV.74/94: 13-14). Mülâhazat: Örfiye takımları reisleri vasıtasıyla idare meclisinin emrinde bulunup pek mühim hususlarda muavenet etmeye borçlu olarak kendi şirketinin bidayeti için mucib-i hayret ve dehşet olacak derecede sır tutmalıdır'' (BOA.Y.MTV.74/94: 14).

Komitenin faaliyetleri esnasında ihtiyaç duyulacak maddi kaynağın toplanması da düşünülmüş ve bu gelirlerin toplanması için de bir sandık oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu sandığın gelir kaynakları ve harcanacak yerler, gelirleri zimmetine geçirmeye teşebbüs edeceklerin maruz kalacaklar ceza-i müeyyideler tespit edilmiştir. Bu hükümlere göre sandığın gelirleri şu kalemlerden oluşacaktır:

'1-Birincisi giriş (üyelik) ve haftalık vergiler, yardımlar, tiyatrolardan, nutuklardan, ders ücretlerinden hasıl olan gelirler, Hınçak Gazetesi okumak ve kütüphanelerden istifade için herkesin kendi arzu ve kudretine göre verdiği vergilerdir.

2-İkincisi para cezalarının tamamı şirket sandığına tahsis edilir.

3-Üçüncüsü mahkeme gelirleri dahi şirket sandığına verilir

4-Dördüncüsü her yeni kabul olunan aza bir defaya mahsusu yirmi kuruştan az olmamak üzere mensup olacağı takım tarafından onun kudretine göre belirlenecek bir duhul vergisi verecektir.

5-Beşincisi her aza haftada yirmi paradan az olmamak üzere kendi mensup olduğu takım tarafından kendi kudretine göre belirlenecek bir haftalık vergisini verecektir.

6-Altıncısı bir azanın fakir olduğu kendi takımı tarafından tasdik olduğunda her nevi vergiden muaf tutulduktan başka iyi hizmetleri derecesinde kendisine şirket tarafından yardım bile verilir.

7-Uzun süre yolculuk ederek döndüğünde bir ay zarfında vergi borçlarının tamamını veren müstesna tutularak her kim iki ay aralıksız haftalık vergisini vermez ise şirketten çıkarılır.

8-Her bir reisin bir defteri olup onda kendi takımı vergilerini ve nakdi cezalarını kendisi sahte isimleriyle kayd edeceklerdir.

9-Reis-i mezkûr defterleriyle şirket kabzımalına ay aya vereceklerdir. Ve kendi yazılarıyla şirketin umumi defterine kendi takımlarının ibrazlarını kayıt edeceklerdir.

10-Kabz-ımal idare meclisinin kararı olmaksızın şirket sandığından bir dane dahi sarf edemeyecektir. Ederse şirketin akçesini gasp eden, tayin olunan cezaya müstehak olacaktır.

11-Kabz-ı mal her üç ayda evvela idare meclisine ve ikinci olarak şirket azalarına şirketin ithalatı ve ihracatı hakkında mufassal bir hesap verecektir.

12-Sandığın varidatını çoğaltmak için çalmak-gizlice kullanmak-katiyen yasak olup bahsedilen meblağ milyon dahi olsa şirket kabul etmeyerek bu işe cüret eden kişiyi cezalandıracaktır'' (BOA.Y.MTV.74/94: 14-15)

Yine Nizamname hükümlerine göre gelirlerin sarf edileceği yerler unutulmamış, harcama kalemleri sandık gelirlerinin sarf edildiği yerler başlığı altında şöyle sıralanmıştır:

'1-Fakir azaların silahlandırılması için

2-Fakir azaların mukaddes maksadımız için makbuz yahut başka diyarlarda bulduklarında yahut bu uğurda fay-ı can etmek etmiş olduklarında onların ev ihtiyaçları için.

3-Başka şehirlerdeki şubelerin muhaberat ve harcırah ve diğer masrafları için.

4-Şirket kendi fikirlerini yayan Hınçak Gazetesi'ne mümkün mertebe iane göndereceği gibi buna mukabil gazete-i mezkûr müdürü lazım olduğu kadar Hınçak gazetelerinden meccanen irsal edecektir.

5-Genel işlerin üzerine yüklendiği merkez idareye şirketin kudretince yardım edilecektir.

6-Şirket kendi kudretince diğer şubeler teşkilatına muavenet edecektir.

7-Şirket gün be gün gelirini artırmak için azami gayret etmelidir'' (BOA.Y.MTV.74/94: 15).

Nizamnamedeki düzenlemeler incelendiğinde Amasya Sancağında faaliyet gösteren ayrılıkçı Ermenilerin yerel bazda profesyonel bir örgüt yapısına sahip oldukları, faaliyetlerini rastgele değil son derece organize bir şekilde yürüttükleri görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan eylemler sancak genelinde hem etkili olarak güvenlik güçlerini zor durumlarda bırakmış hem de Müslüman ahali üzerinde zaman zaman korku ve panik havasının oluşmasına neden olmuştur. Ancak ayrılıkçı sancak Ermenilerinin faaliyetlerindeki etkinliğin sadece bu örgütlü yapıya bağlanması doğru değildir. Bu örgütlü mücadeleyi etkili yapan unsurlardan birisi de ayrılıkçıların bu örgütlü mücadeleyi zamanın ve toplumun içinde bulunduğu koşullara uygun propaganda ve provokasyon yöntemleriyle birlikte yürütmeleridir. Dolayısıyla burada ayrılıkçı Ermenilerin yerel örgüt yapısı yanında sancak genelinde kullandıkları propaganda ve provokasyon yöntemlerinin de gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.

4. AMASYA SANCAĞINDA ERMENİLERİN KULLANDIĞI PROPAGANDA ve PROVOKASYON YÖNTEMLERİ

Propaganda, herhangi bir fikri yaymak, bir harekete taraftar kazandırmak için düzenlenen programların bütünü, bu maksatla yürütülen her türlü faaliyet ve çaba anlamına gelmektedir (Fidan vd., 1996: 1329). Yöntemleri, hedef kitleleri farklı olsa da insanlığın ilk dönemlerinden beri kullanılan propaganda yöntemi günümüzde kullanım alanı, hedef kitlesi, kullandığı iletişim araç ve yöntemleri bakımından çok gelişmiş durumdadır. Siyasetten ticarete, eğitimden spora, dinden askeri faaliyetlere çok geniş bir yelpazede kitleleri etkilemek üzere etkin şekilde kullanılmaktadır. Propaganda hedef kitlesi iyi belirlendiğinde, etkili araç

ve yöntemler kullanıldığında başarı oranını yakından etkilemektedir. Bu bağlamda propagandanın kitlelerin yönlendirilmesindeki gücünü fark etmiş olan ayrılıkçı Ermeniler de giriştikleri mücadelede başarı için hem ülke genelinde hem de yurt dışında olduğu gibi Amasya sancağı içerisinde faaliyetlerinde de örgütlü silahlı mücadele yanında propaganda yöntemlerini de etkin şekilde kullanmışlardır. Sancak Ermenileri ayrılıkçı propaganda sürecinde zamanın koşullarına uygun, verim alabilecekleri farklı iletişim türleri ve propaganda yöntemlerini kullanmışlardır. Dönemin arşiv kayıtları incelendiğinde ayrılıkçı Ermenilerin sancak genelindeki propaganda faaliyetlerinde ağırlıklı olarak yüz yüze iletişim ve göze hitap eden dergi, gazete, kitap, afiş, bildirilerin kullanıldığı görsel iletişim türlerini kullandığı görülmektedir.

Ayrılıkçı Ermenilerin yüz yüze iletişim türünü kullandıklarının en somut örneğini Merzifon merkez olarak kurulan Küçük Ermenistan İhtilal şirketi nizamnamesinde görmek mümkündür. Örgüt üyeleri arasında dayanışmayı artırmak amacıyla bazı birimlerin rutin aralıklarla toplantıya çağrıldığı bu nizamnameye göre örgüt alt birimlerinden idare meclisi olağanüstü durumlardaki toplantısı hariç haftada bir kez, onbaşı takımları ise ayda bir kez toplanacaklardı (BOA.Y.MTV.74/94: 6-10). Yine 27 Mart 1893 tarihinde Merzifon Protestan Mektebi'nde Merzifon Amerikan Koleji'ndeki bir öğrencinin organizesinde yapılan toplantıda ayrılıkçı Amasya Ermenilerince başvuru yüz yüze iletişimin bir başka örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrılıkçılar bu toplantıda Müslüman ahaliyi saldırgan, Ermenileri mağdur göstermek için Boğazlıyan'daki Ermeni Kilisesi'ni ve Yozgat'taki Protestan Mektebi'ni yakma, Müslüman kıyafeti giyinen çeteler kurarak ahaliye saldırmak suretiyle anarşi ve kargaşa çıkarma kararı almışlardır BOA.DH.ŞFR.185/23).

Ayrılıkçı Amasya Ermenileri yüz yüze iletişim yanında kitleleri bir raya getirip yüz yüze iletişim kurmanın zor olduğu ya da olsa da kimliklerini gizleme ihtiyacı duydukları bazı durumlarda görsel yazılı araçlarla iletişimi tercih etmişlerdir. 1908-1914 yılları arasında imparatorluk genelinde 239 yeni süreli Ermenice yayın olduğu dikkate alınrsa (Ter Minassian, 2006: 70) ayrılıkçı Ermenilerin görsel iletişim türünü de etkin kullandıkları söylenebilir. Zamanak ve Azadamard adlı Ermenice gazetelerin 1913 yılında Amasya'da bir Ermeni kıza yönelik cinsel saldırı suçuna hassasiyet gösterip sütunlarına taşıdığı hatırlanırsa (BOA.DH.İD.116/75: 17) Ermenice yayın yapan ulusal gazetelerin sancaktaki gelişmeleri kamuoyuna aktarma konusundaki etkili oldukları iddia edilebilir. Hatta yurt dışındaki bazı gazeteler de Sancak Ermenilerinin propagandalarına destek vermiştir. Örneğin Küçük

Ermenistan İhtilal şirketi başkanı Tomayan Karabet 1893'de Ermenileri isyana teşvik etmekten suçlanarak tutuklanıp, Ankara mahkemesinde yargılanırken (BOA.Y.A.HUS.269/36) Avrupa'nın önde gelen gazetelerinden İngiliz Daily News (BOA.Y.A.HUS.276/71), Rus Novoya Vera Meya (BOA.Y.A.HUS.273/45), Fransız Pres (BOA.Y.A.HUS.273/45) ve Pall Mall (BOA.HR.SFR3.431/60) gazeteleri Türkleri suçlayan, ayrılıkçı Ermenileri masum gösteren yazılar yayınlamışlardır. Ermeniler bu gazeteler aracılığıyla kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak, taraftar ve destek toplamak için kullanmışlardır. Buna ilave olarak yukarıda bahsi geçen Küçük Ermenistan İhtilal Şirketi Nizamnamesi de incelendiğinde Ermeni ayrılıkçıların iletişim aracı gazetelere nasıl değer verdiğini görmek mümkündür. Nizamnameye göre; komiteyi merkez idarede temsil edecek mebus, -Hınçakların yayın organı- Hınçakyan gazetesiyile en az ayda bir temas kuracak, şirketin eylemlerini bildirerek yayınına sağlayacak, şirket gazeteye imkânlar ölçüsünde para yardımı yapacak buna karşılık gazete müdürü de komiteye ücretsiz gazete gönderecekti.

Bu süreçte yerel düzeyde basılan, yerel unsurlara hitap eden çok sayıda basılı propaganda materyaline de rastlamak mümkündür. Mesela Tomayan Karabet'in hazırlatıp Ermenilere dağıttığı bildiriler örnek olarak gösterilebilir. Tomayan Karabet sancak çevresindeki Ermeni cemaati mensuplarıyla iletişimi sağlamak için öğretmeni olduğu Merzifon Amerikan Koleji'nde bulunan matbaada bastırıldığı bildirileri Ermenileri isyana teşvik etmek amacıyla Ermeniler arasında dağıtımını yaptırmıştır (BOA.Y.A.HUS.269/36). 1893 yılında bu bildirilerden bir kısmı Yozgat'ta (BOA.Y.MTV.74/45) bir kısmı da Gümüşhacıköy kazasında yakalanmıştır (BOA.Y.A.HUS.269/129). 1894 yılında da sancak içinde basılan Amasya ve çevresindeki ahaliye yönelik propaganda faaliyetlerinde kullanılan yazılı iletişim örnekleri mevcuttur. Bunlardan bazıları Ermenilere bazıları da Müslüman ahaliye hitap etmektedir. Mesela 1894 yılında Amasya'da Devletyan Toros'un evinde Ermenileri kışkırtan, ayrılıkçılar arasındaki dayanışmayı güçlendirmek için hazırlanmış ve Amasya Ermeni İhtilal Komitesi Taraftarını yazılı mühürle onaylı bildiriler bulunmuştur (BOA.Y.PRK.UM.30/43). Yine aynı şahsın evinde bu defa Müslüman ahali arasında fitne çıkarmak, Alevileri Sünnilere karşı kışkırtmak, Müslümanların kafasını karıştırmak amacıyla hazırlanmış İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü isimli bildiri ele geçirilmiştir (BOA.Y.MTV.97/32). Müslüman ahaliye hitabeden bir başka bildiri de 1895'de Merzifon'da görülmüştür. İslam biraderler hitabıyla başlayan bu bildiride ayrılıkçılar hükümeti zulümle, halkı geri bırakmakla suçlarken, Müslüman ahaliyi Ermenilerle birlikte hükümete,

memurlara karşı birlikte mücadeleye çağırılmışlar, Amasya ve Merzifon'da evlerin duvarlarına yapıştırmışlardır (BOA.Y.PRK.ASK. 103/73). Bu iletişim türünün bir örneği de dışarıda yurt dışında hazırlanıp illegal yollarla bölgeye getirilen yazılı materyallerdir. 1893'de güvenlik güçleri tarafından Trabzon'a gelmiş olan Isparta isimli Yunan gemisinin posta sandığında yapılan aramada Ermenilere gönderilmiş Hınçak adlı Ermenice gazeteler, Hırsız isimli risaleler, Merzifon'a ulaştırılmak üzere Ermenice mektuplar yakalanmıştır (BOA.BEO.223/16710: 11).

Ayrılkçı Amasya Ermenileri propaganda faaliyetlerinde sonuç almak için farklı iletişim yöntemleri yanında farklı propaganda metotları da kullanmışlardır. Bu süreçte ayrılkçıların Amasya sancağındaki propaganda faaliyetleri ile ilgili arşiv kayıtlarına göz atıldığında ağırlıklı olarak saldırgan propaganda yöntemini kullandıkları görülmektedir. Bu propaganda yönteminde karşı tarafın hakları dikkate alınmaz, olayları kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamak, taraftar kazanmak, karşı tarafta moral bozukluğuna, ümitsizliğe neden olmak amaçlanır (Talipoğlu, 2014: 121). Toplumda fikir ayrılıklarına sebep olmak, ihtilafları körüklemek hatta amaca ulaşmak için gerçek dışı yanıltıcı bilgileri yaymak bu propaganda türünün özellikleri arasındadır (Yılmaz, 1995: 29). Amaca ulaşmak için her yolun mübah sayıldığı saldırgan propaganda yönteminde sancak Ermenileri, ahaliyi yalan yanlış bilgilerle korkutarak ya da yanıltarak taraftar kazanmaya, ahali arasında ihtilaflar çıkarmaya, toplum kesimleri arasındaki ihtilafları çatışmaya dönüştürerek anarşi ve kargaşa ortamına sürüklemek istemişlerdir. Amasya'da sakin Hekim Tatyos tarafından 1894 yılında yazılan ve evlerin kapılarına, dükkânların duvarlarına asılan saldırgan propaganda örneklerinden birisi olan İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü başlıklı yazı şu şekildedir; *'İmam Ali Hazretlerinin Tefekkürü: Cümleten vekillerin üzümüleri ve çiçeği ayrılmış. Elbette bu çiçeğin gayret tahtının üzerine oturmuş demekle Türkiye Devleti'nin sonu demektir. Ol vakitte acayıplikler görünür. Ve alametler acayıptir. Batmak seni yıkmak görünür. Dumanlar çoğalır gizliyi kaldırır... Kur'an kullanılmaz hale gelecek. Haç yükselecek iyi anlayasınız. O vakit mümin beyazdan ziyade daralacak. Bak ki cariyeler kendilerinin cariyelerine benzer ama karılar kendinizinki değil. Kur'an iki kere battal hale gelecek. İki kere ortadan kalkmıştır. Sadece bir kitap kalacak ikinci kez yazısı bile kâğıttan silinecektir. Yaratıcı padişahın izniyle ve kendisine raci olan vilayetler ahalisine geri vermek için Beni Asfar (Rum) milleti Diyarbakır ve Halep üzerine inecektir. Seksen haç ile büyük olarak Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında savaş olacak, on üç kere denizden ve on yedi kez de karadan Hicaz-Recep arasında acayıpler görürsün. Şevval'de fitneler görürsün.*

Şaban'da fitnelikler iner. Muharrem'de Allah'ın emri tamamlanır ve Türk devleti tekmilen yok olur. Şevval'in gecelerinden korkulur. Bekçiler beklesinler yatanlar yatsınlar kılıç çeken yürüsün. Beşikteki ırgalansın yatsın. Şayet bir kazaya maruz kalmasın. Akıldaki olanı kaldır. Akıl üzerine anla. Bu kavgalar içinde olacak en sonraki haberler işte işaret, mülk, hilafet.. İşte olacak şeyleri ortalığa koyduk. Gizli olanı gösterdik. İleri gidip geri gitmedik. Yakınlaştırdık uzaklaştırmadık ki bu sır cahillere açık olsun diye. Uyuyanlar idrak etmesin diye bundaki olan mücevher esrarları işte işaret daha aziz ..ittifakçı sırlara işaret karakuşu yakın vakitte görürsün. Sol tarafta fitnelikler olur... Yazık evren ahalisine. Büyü ile deniz kıyısında olanlara dahi zira Hıristiyan amanlıya alet edecek yakın günlerde denizdeki gemiler cezireleri ve Mısır'ı alacaktır. Oğlu evsiz, çoban kaygısız utanmaz, imam vahşi, kadı rüşvetçi, hakim arsız, vezir tüccar, koyunlar ayet, çobanlar kuzu olmuş kardaşından dahi sakın. Zira kardaş değil hısım akraba gibi soğar. Mahal badehu hiç ehemmiyet yok. İki Dehri Cebel-i Lübnan korkunçluk olacak. Lübnan'ın içinde emniyet olacak. Sakın ya İbrahim şeytana aldanmasın yazık yine yazık yerin ahalisine. Halep, Şam, Antakya, İstanbul, Bağdat, Tarsus kurç karç durma kaç. Şam ölür Allah kendisi olmaz. Yer tebdil olur biz de onlar da rüya görmüş gibiyiz'' (BOA.Y.MTV.97/32: 02). Bu bildiride ayrılıkçı Ermeniler saçma sapan sözlerle Müslüman ahaliyi korkutmak, kafalarını karıştırmak, korku ve panik havası oluşturmak, aralarındaki birliği bozmak istemişlerdir (BOA.Y.MTV.97/32).

Yine aynı propaganda metodunun bir örneği 1894 yılında Amasya'da ayrılıkçılardan Devletyan Toros'un evinde ele geçirilen İdare Heyeti Namına Hınçakyan İhtilal Taraftarının Amasya Şubesi mührü ile onaylı bildiride tespit edilmiştir; *'Sevgili arkadaşlar, lüzum görülen talimat ve uyarıları gerek sözlü gerekse yazılı olarak birkaç defa size beyan etmiştim. Bizim şu gayret ve muhafazakârlığımız ve hususiyle mukaddes davamızın ruhu hilafına olarak bu son birkaç olaydan içimizde emirlere uymayanlar bulunmuştur. Fakat daha ziyade bizim için üzüntüye sebep olan keyfiyet ihtilalcilerin aşağıda zikrolunan halleridir. Bu gibi adi vukuatın hakiki ihtilalciler indinde ne derece ehemmiyetten ari olduğunu size ihtara mecbur oldum. Madem biz ihtilale için yola çıktık kanımızı dökmek, müsademe ve kavga etmek bazen de mağlup olmak gibi olayların hepsi bizim içindir. Ve her daim bizim karşılaşılabileceğimiz bir şeydir. Bu gibi durumlar ihtilalin kutsal amacını kavramış olan cesur fırkaların karıdır. Hususiyle Avrupa'dan daha yakın zamanlarda ödünç aldığı vesait ile ihtilalcileri polis ile derdest ve hapis için Türklüğe mahsus hilebazlıkları yavaş yavaş meydana çıkarıyor. Hatta Avrupalıları*

bile iğfal etmek istiyor. Bunların cümlesi gözümüzün önünde cereyan ettiğinden ümidimizi kaybetmeyerek bilakis azimli bir şekilde gayret etmeliyiz... Artık gecikmek oyalanmak sırası değildir. Zira bizim mukaddes amacımızın bir an önce gerçekleşmesi gayretimize ve döneceğimiz kana bağlıdır. Türk hükümetinin yıkılması yakındır. Bu aşikâr bir şeydir. İcra eylediği baskılar gelecekteki misali tasdik içindir. Yani balık olacağı anda son defa olmak üzere bir kere sıçrar” (BOA.Y.PRK.UM.30/43). Bu bildiride ayrılıkçılar ‘‘Sevgili Arkadaşlar’’ diye başlayarak taraftarlarının moralini yükseltmek, mücadele azmini, heyecanlarını artırmayı amaçlanmaktadır.

1895 yılında Amasya’da ele geçirilen ve ayrılıkçılara destek vermeyen Ermenilere hitaben hazırlanmış ve bahsi geçen hanelere atılmış bu propaganda metodunun bir başka örneği olan bildiri de şu şekildedir; *‘‘Ermeni ihtilalinin milli bağımsızlık ve hemen sonra da müstakil hükümdarlık düşüncesi Ermeni halkı nezdinde Türk hükümetini kendi neticesine erdirmiştir. Ermeni halkına verecek bir zarar daha vardır. İşte o dahi olmaktadır. Ermeni halkının büyük tarihi vazifesini ifa etmesine münasip zaman gelmiştir. Her Ermeni kendi kutsal vazifesini bilsin ve böylece kendi arzuladığı özgürlüğe çabuk yetişir. Ermeniler, duracak zaman değildir. Hürriyet her Ermeninin mukaddes hakkıdır. Her vasıtayı icra etmek ve bu kadar yüz senelik velhasıl Ermeni üzerine asırların ağırlaşmış zincirini kırıp son vermeye çalışmaktadır. Türkün barbar ve zalim hükümetinin boyunduruğu bir tarafa atılmalıdır. Milli bağımsızlığı elde etmek için ol vakit Ermeni halkı kendi kanyla halas olup bir daha hükümdarın boyunduruğu altına düşmemek için bağımsızlıktan hemen sonra müstakil hükümdarlığı teşkil etmesi elzendir. İşte onun teşkilat-ı mahsusaca izahatı, umum halkın reyyle reis intihab olunacaktır. Memurları halk tayin edecektir. Bunun gibi sair nizamlar tertip edilecektir. Hükümet halkın hükmü tahtında olacaktır. Fakat düzenlenen nizamata karşı hareket eden kim olursa cezalandırılacaktır. Umum halka askerlik ve vilayetçe hükümdarlık, matbuane şirketine tam hürriyet, hükümet mesarıfıyla çocuklara mütealılık mektep, arazi-i umumiye kurraya intisali ve ezcümle vasıtaları icra etmeye halk medeni milletlerin seviyesine erdirtirler. Ol vakit islahına ve ıshrahına ve insanın terakkisine doğru koşmaya yol açılır’’ (BOA.A.}MKT.MHM.724/10: 11). Bu bildiri de ayrılıkçılar kendilerine katılmayan Ermenileri tehdit ve korkutma yoluyla kendi saflarına kazanmaya çalışmışlardır (BOA.A. MKT.MHM.724/10).*

Bu propaganda yönteminin diğer bölgelerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela 1895’de Zeytun’da gerçekleşen ayaklanma girişimi esnasında Ermeniler tereddüt eden soydaşlarını cesaretlendirmek

üzere benzer bir bildiri kullanmışlardır. Bu bildiride: “*Ey nazlı ana kimi özlüyorsun? Gel buraya korkma. Yakın gel yarasından kan akan yavruna. Gözyaşları dökmeyerek metanetle bak. Bırak Türk anaları ağlasın. Sen Zeytun’a sevinç mesajları getir. Güneş doğdu Zeytunlular çabuk atlara binelim. Silahlar yukarı, arş ileri yürüyelim. Muhterizler, yurt ve kucak düşkünleri bizden değil. Bunca çektiğimiz kulluk, esaret artık yeter. Ahlakı biraz da Türk’e tattırmağa çalışalım*” (Talat Paşa, 1332: 21) diyerek soydaşlarını cesaretlendirmeye, milli hislerini ve coşkularını artırmaya çalışmışlardır. Aynı düşüncelerle hazırlanmış benzer propaganda metinleri Ermeni Milletine ve Harbe davet isimleriyle 1890’da Erzurum’da da kullanılmıştır (Talat Paşa, 1332: 27-28, 205-206). Harbe Davet adıyla elden ele dolaşan bir manzum metinde; “*Borular Ararat tepesinden ovaya müthiş gürlemeler yağıyor. Kahramanların kanları ateş altında bir kat daha kabarıyor. Vatan yoluna herkes işitsin, anlasın Ermeni Ruhları ateş gibi parlıyor. Siz kahramanlar, Allah’ın ihsan edeceği zafer tacına hasretsiziz... İleri cesur kahramanlar evladı. Ey vatan intikamını almak isteyen Ermeniler, haydi takım takım silah başına. Her biriniz sık birer sıraya. İntikam silahıyla ileriye doğru atılın, intikam silahıyla bir sağa bir sola saldırın...*” diyen ayrılıkçılarca Erzurum Ermenilerine benzer mesajlar verilmek istenmiştir.

Saldırgan propaganda metodundan sonra ayrılıkçı Ermenilerin en yaygın kullandığı bir başka propaganda metodu da amaca ulaşmak için ortak çıkarları olan iki tarafı bir araya getirmeyi, birlikte hareket etmeyi amaçlayan uzlaşmacı propaganda metodudur. Bu propaganda metodunda saldırı değil barış esas alınır. Bu propaganda metoduyla çıkarları ortak iki taraf arasında birleşme, birlikte hareket etme arzusu vardır. Tarafların kazançlı çıkacağı, siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda uzlaşma arayışı vardır (Talipoğlu, 2014: 122). Mesela 1895 yılında Merzifon ve Amasya’da ayrılıkçılar tarafından hazırlanarak duvarlara asılan ve İslam biraderleri diye başlayarak hükümeti zalimlikle, memurları yolsuzlukla suçlayan, kendilerine katıldıkları takdirde Müslüman ahalinin de kazançlı çıkacağını belirterek Müslüman ahaliyi de kendileriyle birlikte hükümete karşı birlikte mücadeleye çağıran bildiri bu propaganda metodunun somut örneklerindedir; “*İslam kardeşler, medeniyetli şehirde birlikte yaşayan milletler beyninde mezhep davasını irdemek kalkmıştır. Her fert hürriyet ve hakkaniyet hükm etmektedir. Ve ahalileri gün güne ileri gitmektedirler. Mahal-i mezkûr hükümetleri ahalisinin ileri gitmesine çalışıp hürriyet hükm ettirmektedir. Avrupa’nın meth olunması her daim hürriyetle ileri mevkileri tevkîfla bizim vatan ahalimizin harap olmasına sebep olmaktadır. Bunun da sebebi Türkiye ahalilerinin vazifesiz olduğundan bu halde bu vazifeyi biz üzerimize borç addederek iş bu ilanname ile*

Türkiye'nin hallerini ve onun ileride kesb edeceği fenalıkları beyan etmeye cüret ederiz. Cümleye malumdur ki bu adaletsiz hükümet ahalimizin ıslahını ve darlığını düşünmeyip bir taraftan vergileri terakki etmekte ve bu sebeple fakirliğe düşürmeye sebep olup ve hatta karye ve şehirlerde haneler derununda eşya ve saireyi fûruhat ederek mahv eylemekte ve bir taraftan ise Avrupa malları memleketimize dahil olup bütün servetimizi kendine çekmektedir. Büyükler ve küçükler, fakirler ve zenginler memleketimizin hakikaten fakirlikte olduğunu ıspat ederler. Bu halde hükümet akıllı davranacak yerde asla vazife edinmeyip bir taraftan dahi memurların haksızlığı ve insafsızlığı ve rüşvet yemek halleri milletimizin son derece fenalığa meydan verip hükümsüzlük devam etmektedir... Ey İslam vatandaşlar size ilan ederiz ki artık uykudan uyanınız ve düşününüz bir defa ki nerde bulunmaktasınız? Biz Ermeniler son nefesimize kadar çalışıp ihtilalimizi ileri götürüp eskârımızda inşaallah muvaffak olacağı güne pek yakındır. Siz de tahkik ederek boş durmayınız. Bırakınız millet ve mezhep beyninde olan nefsaniyeti bırakınız vatan uğruna ve bizim feryatlarımızı duyunuz. O zaman siz de yararlanırsınız'' (BOA.Y.PRK.ASK.103/73: 03). Benzer bir yöntem Sivas'ta da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, Ruslara karşı savaş ilan ettiğinde yumuşak bir tonda Müslüman ahaliye hitap eden komiteciler, seferberliğe icabet etmemeleri, Rusların yakında Sivas'a ulaşacağı, erkeklerin askere gitmek yerine ailelerinin başında bulunmaları ve kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiği propagandasını yapmışlardır. (Talat Paşa, 1332: 193). Bu propaganda ile Müslüman halkın şevkini kırmayı, ordudan firar etmelerini sağlamayı ümit etmişlerdir.

Amasya sancağında ayrılıkçı Ermeniler amaçlarına ulaşmak için propaganda yanında Müslüman ahaliyi provoke edici, kışkırtıcı girişimler de de bulunmuşlardır. Hatta sancak genelindeki provokasyon eylemlerini organize etmek üzere Küçük Ermenistan İhtilal Şirketi bünyesinde bir provokatörler takımı dahi oluşturulmuştur (BOA.Y.MTV.74/94:10). Bu takımın organizesinde sancak genelinde muhtelif provokasyonlar gerçekleştirilmiştir. Provokasyon girişimlerinde Müslümanların kutsallarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin 1894 yılında Amasya'da yapılan bir kışkırtma eyleminde hem Müslümanların kutsal kitabı hem de şehir halkının saygı duyduğu bir din büyüğünün türbesi kullanılmıştır. Müslüman ahalinin dini hassasiyetini iyi bilen ve kutsallarına yapılacak bir hakaretin onları galeyana getireceğini düşünen ayrılıkçılar bu şekilde kendilerini mağdur, Müslüman ahaliyi de saldırgan göstermeye çalışmışlardır. 1894 yılında Regaib Kandili gecesini pisliğe bulaştırdıkları bir Kur'ân-ı Kerim'i şehir halkı için önemli ziyaretgâhlardan birisi olan Pir İlyas Türbesi'ne bırakmışlardır. Türbeyeye

gelen Müslümanlardan bazıları tepki gösterip olaylar büyümeye başlayınca bunun ayrılıkçı Ermeniler tarafından yapılan bir provokasyon olduğunu anlayan Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa, halka sakin olunması tavsiyesinde bulunarak olayların büyümesini önlemiştir (BOA.DH.ŞFR.170/102). Sancakta Müslüman ahaliye yönelik provokasyonlardan birisi de 1895 yılında Merzifon kazasında gerçekleşmiştir. 3 Kasım günü Merzifon'da Müslüman ahali cuma namazı için camiye toplandığı sırada yaklaşık 40 kişiden oluşan Ermeni çeteciler Ermenilere iş yerlerini kapattırdıktan sonra, Müslüman ahaliye ve camilere saldırmak üzere toplandılar. Şehirde duyulan bir çan sesini takiben Ermeniler dükkânlarını kapatarak, kiliselerde toplanmışlardır. Bu sırada camiye giden Terzi İsmail'i silahla yaralayan ayrılıkçılar daha sonra da Taşlı Han'a girerek hanın karşısındaki camiye ateş etmişlerdir. Müslümanlar da Ermenilere karşılık verince çoğunluğu Ermeni yaklaşık 100 kişi yaşamını yitirmiştir. (BOA.Y.PRK.DH.09/04: 1). Saldırı düzenleyerek Müslüman ahaliyi provoke etme girişimleri farklı şehirlerde de uygulanmıştır. Örneğin 1895'de Erzincan'ın Tercan kazasına bağlı Mans köyünde Müslüman ahalinin yolunu kesen silahlı Ermenilerin saldırısıyla başlayan olaylarda 25'i Müslüman, 124'ü Ermeni toplam 149 kişi ölürlen, 5'i Müslüman ve 42'si Ermeni 47 kişi de yaralanmıştır (Özger, 2007: 33). Yine aynı yıl Gümüşhane'de Müslümanların üzerine ateş açılması ve Müslüman ahalinin de karşılık vermesi üzerine 2 Müslüman, 8 Ermeni ölmüş, birkaç kişi de yaralanmıştır. Olayları yatıştırmaya çalışan askerler de Ermenilerin saldırısına maruz kalmış, çatışmanın içine çekilmek istenmiş ise de askerler durumu kontrol altına almayı başarmışlardır (Hüseyin Nazım Paşa, 1994: 47, 166-167).

Aynı yıl Merzifon'da gerçekleşen bir başka provokasyon örneği de yangın çıkarmak şeklinde gerçekleşmiştir. Kazadaki Müslümanları kıskırtmak isteyen Ermeniler henüz inşaatı tamamlanmamış olan Merzifon Rüşdiye Mektebi'nin binasını 14 Temmuz 1895'de yakmışlardır. Yangın sonucu mektep civarında bulunan bazı dükkânlar zarar görmüştür (BOA.İ.HUS.39/40). Rüşdiye binasını yakmakla yetinmeyen ayrılıkçılar sözde Müslüman ahalinin bir karşı hareketiymiş gibi göstermek üzere 14 Ekimde kazada Amerikalılara ait Kız Koleji'nin binasını ateşe vermişlerdir (BOA.Y.PRK.A.8/66).

Benzer bir provokasyon vakası da 1915 yılında tehcir öncesinde Amasya'da yaşanmıştır. Şehirde çıkaracakları yangınla hem Müslüman ahaliyi kıskırtmak hem de şehirde korku ve panik havası oluşturmak isteyen ayrılıkçılar önce 12 Mart 1915'de Selağzı diye bilinen mevkide yer alan Divitçi oğlu Karabet'e ait tütüncü dükkânını ateşe vererek

yangını başlatmışlardır. Rüzgar etkisiyle kısa süre içinde etrafa yayılmış yaklaşık 35 dükkan, bir gazino, bir hamam, reji idaresi binası ve bir çok ev yanmış, tahminen 9-10.000 lira zarar tespit edilmiştir (BOA.DH.EUM.EMN.63/8). Bu yangından yaklaşık dört ay sonra yani 1915 21 Temmuzunda ayrılıkçı Ermeniler tarafından ikinci bir yangın çıkarılmıştır. Çarşının ortasındaki bir marangozhanede başlayan yangın rüzgarın da yardımıyla hızla yayılarak yaklaşık yirmi dört saat devam etmiş ve Selağzı Sementi'nden Dere Mahallesi'ne ulaşarak 2.000 kadar ev ile 1.000'i aşkın dükkânı yakmış, tahminen 500.000 liralık zarara yol açmıştır (BOA.DH.İ.U.M.32/15: 1-13).

Ermeni ayrılıkçılarca sancak genelindeki faaliyetleri esnasında başvurulmuş provokasyon yöntemlerinden birisi de bazı gayrimüslimleri katlederek cinayet suçunu Müslümanlar üzerine atmak şeklinde cereyan etmiştir. Mesela 1 Temmuz 1895'de Merzifon'daki Protestan cemaatinin ruhani reisi Karabet Efendi'nin (BOA.YMTV.123/41), 27 Mart 1893'de Merzifon İdare Meclisi üyelerinden Kırimyan Ağob Ağa'nın (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 14,21), 28 Mart 1893'de Merzifon Ermeni cemaatinden Sihak Aramyan'ın (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 08) ve Kiremitciyan Sarkis'in (BOA.İ.HUS.39/40) ayrılıkçılar tarafından katledilmeleri bu provokasyon türünün örnekleri olarak gösterilebilir. Aynı yöntemi 1896'da Bitlis'te Süryani rahip Efraim ve arkadaşlarını (BOA.DH.TMIK.M.11/2), 1893'de Akdağmadeni'nde bir Rum ve birkaç Ermeni'yi (BOA.HR.ŞFR.3.415/89), 1911'de Suşehri'nde Amerikalı muallim Mister Oburuğ'u (Talat Paşa, 1332: 185) katlederek kullanmışlardır.

Sancak Ermenilerinin kullandığı provokasyon yöntemlerinden bir başkası ise Müslüman kılığına girerek saldırılar düzenlemek ve hem suçu Müslüman ahalinin üzerine atmak hem de Müslüman ahali arasında çatışma çıkarmak şeklindedir. Sancakta bu provokasyon yönteminin bir örneği 1895 yılında sahnelenmiştir. Amasya ve çevresinde Gürcü göçmenlerle yerel ahali arasındaki gerginlik ve anlaşmazlıkları bilen komitacılar, bu gerilimi kendi lehlerine kullanmak istemişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı müteakiben Gürcülerin yaşadığı toprakların bir bölümünün Rus işgali altına düşmesi üzerine 150.000 Müslüman Gürcü Osmanlı topraklarına göç etmiş, Ordu, Samsun, Sinop, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Sivas, Tokat ve Amasya gibi şehirlere iskân ettirilmişlerdir (Özel 2010: 477-480). Zaten zor şartlarda yaşayan bölge halkı Gürcü göçmenlerin gelişiyile ve topraklarını onlarla da paylaşmak zorunda kalınca bu durumdan memnun kalmamış, bu durum yer yer yerli ahali ile Gürcüler arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur

(Özel, 2010: 479-482). Bu süreçte bazı Gürcüler çeteler kurarak yerli ahaliye karşı şiddet kullanmaktan da çekinmemiştir. Mesela Amasya çevresinde 1889 yılında Gürcü Şirinoğlu çetesi (BOA.DH.MKT.1587/55), 1891 yılında Gürcü Süleyman çetesi (BOA.DH.MKT.1816/103), 1895 yılında Gürcü Emin çetesi (BOA.ŞD.1799/6), 1907 yılında Samsun ve kazalarında Gürcü Tahmazoğlu çetesi (BOA.DH.MKT.1555/1) bu Gürcü çetelerinden bazılarıdır. Sancakta Gürcü göçmenlerle diğer ahali arasındaki gerilimi bilen ayrılıkçıların bu durumdan yararlanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Kendi dindaşlarını katlederek sorumluluğu Gürcülere atmak, hem yerel halk arasında hem de resmi görevliler nezdinde Gürcü ahaliyi suçlu konumuna düşürmek ve belki de Ermenileri katletmekle suçladıkları yerel ahali ile bu suçlamaların Gürcülerden kaynaklandığı izlenimini vererek Gürcüler ile yerel ahali arasında bir çatışma yaşanmasını arzu etmiş olabilirler. Böyle bir provokasyonun hayata geçirilmesi adına 1895 yılında aralarında Tulumbacıanoğlu Agop ve Eskidarlıoğlu Ohannes'in de olduğu Gürcü elbisesi giymiş bir grup Ermeni şaki, İnceoğlu Nişanyan'ın kullandığı ve içinde Merzifon'dan Amasya'ya gitmekte olan Bareb adlı Ermeni kadın ile oğlu Agop ve kızı Harob Simay'ın bulunduğu at arabasına Amasya yakınlarında ateş açmışlardır. Arabacı saldırı üzerine hızla bölgeden kaçmaya çalışırken silah sesine bölgeye gelen ahalinin komitacılara karşılık vermesi üzerine yaşanan çatışmada arabacı Nişanyan hafif biçimde yararlanırken, Tulumbacıanoğlu Agop öldürülmüş, Eskidarlıoğlu Ohannes ise yaralı şekilde ele geçirilmiştir (BOA.HR.SFR.1.104/45). Ayrılıkçı Ermenilerin 1901'de Bitlis'te saldırılarında Kürt elbisesi giymeleri (BOA.DH.ŞFR.261/89), 1893'de Akdağmadeni'nde Gürcü kıyafeti giymiş Ermeniler tarafından gözaltındaki bir Ermeni'nin kaçırılması (BOA.BEO.310/23240), 1894'de Ercek nahiyesinde Kürt kıyafeti giyen 20 kişilik Ermeni çetesi tarafından halkın koyunlarının zorla alınarak kaçırılması (BOA. A.MKT.MHM.750/21) aynı yöntemin başka yerlerde de kullanıldığını göstermektedir.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Amasya sancağında yukarıda bahsi geçen teşkilatın çatısı altında faaliyet gösteren ayrılıkçılar, propaganda ve provokasyonlarla destekledikleri saldırılarda çok sayıda masum sivil ve kamu görevlisini ya katletmiş ya da yaralamışlardır. Farklı yerlerde ahalinin parasını, zahiresini, hayvan ve ev eşyasını gasp etmişlerdir. Hükümet de bu gelişmeler karşısında bölgedeki güvenlik sorunlarının önlenmesi amacıyla önce Amasya'ya bir tabur asker konuşlandırmış, sonra da özel takip müfrezeleri oluşturmuş, suça karışan, Ermenilerin yerlerini değiştirmiştir (Genç, 2021: 253). Alınan tedbirlerle ayrılıkçı Ermenilerin neden olduğu güvenlik sorunlarını azalsa da tam

olarak önlenemeyince 1915 yılında sancak Ermenilerinin büyük bölümü tehcire tabi tutulmuş, ancak o zaman, ayrılıkçı Ermenilerin yol açtığı sorunların üstesinden gelinebilmiştir.

4. SONUÇ

Ayrılıkçı Ermeniler sadece ülke genelinde değil yerel düzeyde de örgütlenmeye gitmiş, ülke genelindeki ayrılıkçı yapıya bağlı, yerel düzeyde faaliyet gösteren yapılar da oluşturulmuşlardır. Bu süreçte Amasya sancağındaki ayrılıkçı Ermeniler de yabancıların desteğiyle ayrıntılı, gizliliğe azami özen gösteren profesyonel bir örgüt yapısı oluşturmuşlar, tüm faaliyetlerini bu yapının denetiminde, örgüt nizamnamesine uygun şekilde, rast gele değil son derece bilinçli ve profesyonel biçimde yürütülmüşlerdir. Mücadelede sonuç almak için zamanın koşullarına uygun iletişim türlerini ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik zorlukları, devlet görevlilerinin suistimallerini kullanmak dahil farklı propaganda metotlarını kullanmışlardır. Mücadelelerine bazen korkutarak bazen de kafa karışıklığına neden olarak Müslüman ahaliyi de katmak için gayret sarf etmişlerdir. Sadece propagandanın yetmediği durumlarda etik, dini ve insani değerleri bir kenara bırakarak kendi dindaşlarını öldürerek suçu Müslüman ahalinin üzerine atmak, Müslümanların kutsallarını aşağılamak gibi şehrin demografik, dini yapısına en uygun provokasyon yöntemlerini de devreye sokmaktan geri durmamışlardır. Teşkilatları, etkin propaganda ve provokasyon yöntemleri sayesinde ayrılıkçı Ermeniler sancak ve çevresinde aralarında kendileriyle işbirliği yapmayan Ermenilerin de olduğu çok sayıda masum insanı katletmiş ya da yaralamışlar, pek çok insanın malını gasp etmişlerdir. Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi'nin Hınçak örgütüne bağlı hareket etmesi, başvuru propaganda ve provokasyon yöntemlerinin diğer bölgelerde de kullanılmış olması, Ermenice yayın yapan ulusal gazetelerin, hatta yurt dışındaki bazı gazetelerin sancak Ermenilerinin propagandalarına destek vermeleri Amasya sancağındaki Ermenilerden kaynaklanan ayrılıkçı hareketlerin sancağı aşan bir boyutu olduğu, bağımsız bir hareket değil ülke genelindeki daha geniş kapsamlı bir isyan hareketinin parçası ve uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Sancağı aşan daha geniş kapsamlı bir yapının uzantısı olarak sancakta yaşanan Ermeni ayrılıkçı hareketleri zaman zaman hükümeti zor durumda bırakmış, ancak tehcir olayından sonra tam olarak kontrol altına alınabilmiştir.

KAYNAKÇA

Alan, G. (2008). *Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, (1. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Anadol, C. (2007). *Ermeni Dosyası*. (1. Baskı) Bilge Karınca Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2013). *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. (13. Baskı) Timaş Yayınları.
- Arslan, Cem B. (2019). Vergi Perspektifinden Ermeni Meselesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 214-226.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):
A.}MKT.MHM. (Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme), 724/10,747/2, 750/21, BEO. (Babiâli Evrak Odası), 223/16710, 310/23240, DH.EUM.EMN. (Dahiliye Emniyet Şubesi),63/8, DH.İD (Dahiliye İdare), 116/75, DH.İ.UM. (Dahiliye İdare-i Umumiye), 32/15, DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi), 170/102, 185/23, 261/89, HR.SFR3. (Dahiliye Nezareti, Londra Sefareti), 415/89, 431/60, DH.TMIK.M. (Dahiliye Muamelat), 11/2, İ.HUS. (İrade, Hususi), 39/40, Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat), 269/36, 269/88, 269/129, 273/45, 276/71, Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat), 74/45, 74/94, 97/32, 123/41, Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat), 103/73, Y.PRK.A. (Sadaret), Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat), 8/66, Y.PRK.UM. (Yıldız Umumi), 30/43, Y.PRK.DH. (Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı), 09/04
- Curtis, W. E. (1911). *Around the Black Sea*, (1st Edition) Hodder and Stoughton, George H.Doran.
- Fidan, A.- Kardaş, N.- Önen, S.- Gökdemir, S.- Erkıran, H.- Koç, H. ve Başbuğ, N. (1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. (1. Baskı) Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Genç, S. (2021). Amasya Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1915). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 57-80.
- Genç, S. (2021). XX. Yüzyıl Başlarında Amasya Sancağında Ermeni ve Rumlardan Kaynaklanan Asayiş Problemleri, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(9), 219-258.
- Göyünç, N. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Türkler Ansiklopedisi, C.10: 421-445.
- Hüseyin Nazım Paşa (1994). *Ermeni Olayları Tarihi, I. Cilt*. (1. Baskı) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

- İleri, T. (1998). Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları (1898-1903, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- İlter, E. (1995). Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü. OTAM Dergisi, (6), 155-171.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi. VIII. Cilt.* (4.Baskı) Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, H. K. (1985). *Ottoman Population (1830-1914)*. (1st Edition) University Of Wisconsin Press.
- Kocabaşoğlu, U. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları, Osmanlı Ansiklopedisi, C.5: 340-349.
- Malhut, M. (2022). Ermeni Meselesi'nin Uluslararasılaşması ve İngiltere. Ermeni Araştırmaları, (71) 89-114.
- Nalbandian, L. (1975). *The Armenian Revolutionary Movement-The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*. (3rd Edition) University of California Press Berkeley, Los Angeles, London
- Natanyan, B. (2008). *Sivas 1877*. (S. Malhasyan, Çev.) (1. Baskı) Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Özel, O. (2010). Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, 46(4), 477-496.
- Özger, Y. (2007). *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*. (1. Baskı) IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (H.1318), Matbaa-i Amire, İstanbul 1318
- Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (H.1321), Matbaa-i Amire, İstanbul 1321
- Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1298), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1298
- Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1301), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1301
- Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1321), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1321
- Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1325), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1325

- Talat Paşa (1332). *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi*, Matbaa-i Amire.
- Talipoğlu, Ümmü G. (2014). Propaganda Teknikleri Açısından Ermeni Soykırımı İddialarının Bir Analizi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ter Minassian, A. (2003). *Ermeni Kültürü ve Modernleşme – Şehir, Oyun, Mizah, Aile, Dil*. (S. Dolanoğlu, Çev.) (1. Baskı) Aras Yayıncılık.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. (3. Baskı) Filiz Kitabevi.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. (2. Baskı) Belge Yayınları.
- Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, III-IV-V. Cilt. (2. Baskı) Amasya Belediyesi Yayınları.
- Yılmaz, N. (1995). Kamuoyunu Etkilemede Propagandanın Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

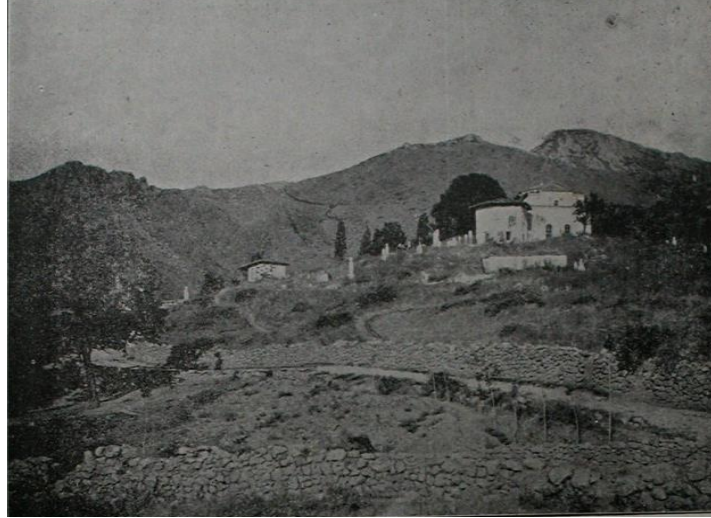
EKLER

Resim-1: Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi'nin ilk başkanı Tomayan Karabet (1893-?)

Kaynak: (https://tr.wikipedia.org/wiki/Karabet_Tomayan.05/07/2023, 20:43).

Resim-2: Ermeni Komitacıların 1894'de Amasya'da pislik bulaştırdıkları bir Kur'ân-ı Kerim'i içine atarak provokasyona yeltendikleri Mevlana Pir İlyas Türbesi'nin 1903 yılındaki hali

Kaynak: (SVS 1321: 114).